

Op zoek naar het natiegevoel in België

Enkele kanttekeningen bij “Les racines de la Belgique” van Jean Stengers

ELS WITTE

Hernieuwde belangstelling voor het natieonderzoek

Er is in studies over de historiografie van de jongste decennia al voldoende op gewezen dat verschillende maatschappelijk-politieke en -culturele factoren er aanleiding toe gegeven hebben dat de klemtonen in het historisch onderzoek verlegd werden. De zachte structureel-culturele en mentale sectoren krijgen recentelijk veel meer aandacht. Discours, taal, symboliek, identiteiten en ideeën werden druk beoefende onderzoeksthema's. Natievorming, natiegevoel en identiteitsopbouw sluiten bij deze belangstellings sfeer naadloos aan.¹ Wie de recente literatuur doorneemt, constateert dat ook de Belgische Nederlandstalige en Franstalige historici deze trend volgen.

Zij kunnen zich in hun analyses laten inspireren door ondertussen ook in historische kringen bekend geworden theoretici van het natieonderzoek. In de jaren 1960 en '70 waren vooral politieke sociologen zoals Bendix, Eisenstadt, Rokkan en Deutsch met deze onderwerpen bezig. In de jaren 1980 traden historische sociologen en antropologen als Anderson en Gellner voor het voetlicht, evenals historici als Hobsbawm en Hroch. Hoewel er zeker nuances en verschillen in hun visies kunnen aangegeven worden, ontstaan naties voor de meesten onder hen toch in het directe verlengde van de ontwikkeling van de moderne staten. Gemassificeerde communicatie en cultuur zijn er voor nodig. Ze zien naties doorgaans als verbeelde politieke gemeenschappen. Natievormende elites spelen bij de constructie ervan een wezenlijke rol. Die gebruiken de staat als een instrument om het nationalisme te propageren, te versterken en te behouden.

1. Deze trends worden onder meer goed toegelicht door: B. GUENÉE & J.-F. SIRINELLI, *L'histoire politique*, in: F. BÉDARIDA (red.), *L'histoire et le métier d'historien en France, 1945-1995*, Paris, 1995, pp. 308-310; F. DOSSE, *L'histoire en miettes. Des “Annales” à la “nouvelle histoire”*, Paris, 1987, pp. 159 en 167-168; F. DOSSE, *L'Empire du sens. L'humanisation des sciences humaines*, Paris, 1995, pp. 275 en 319; G. NOIRIEL, *Sur la “crise” de l'histoire*, Paris, 1996, pp. 98-99 en 133-143; P. VRIES, *Historische sociologie. Op zoek naar processen en structuren*, in: H. BELIËN & G.J. VAN SETTEN (red.), *Geschiedschrijving in de twintigste eeuw. Discussie zonder eind*, Amsterdam, 1991, pp. 324-335; P. BLAAS, *Ideeëngeschiedenis. Enkele recente ontwikkelingen*, in: H. BELIËN & G.J. VAN SETTEN (red.), *Geschiedschrijving [...]*, pp. 344-364.

De socioloog Smith ging dan weer meer de klemtoon leggen op de culturele en historische fundamenteën die maken dat mensen geloven dat ze deel uitmaken van een gemeenschap. Hij en zijn navolgers wijzen dus op de continuïteit tussen traditie en moderniteit en situeren de ontwikkeling van deze natiegevoelens reeds in de Middeleeuwen.²

Al deze auteurs ontkrachten de mythe dat de natie, of het volk, een vanzelfsprekende, van oudsher bestaande, natuurlijke menselijke collectiviteit zou zijn, louter gebaseerd op factoren zoals afstamming, godsdienst en taalgemeenschap. Zij stellen dat dit legitimatieschema's zijn en dat natievorming een ideologische constructie is, die wordt uitgedragen door verschillende actoren en langs verschillende kanalen, waarna deze constructie in een culturele consensus uitmondt en in een daarbij aansluitend nationaal samenhorighedsbesef. De natie is dus een geïntegreerd onderdeel van de ideologie van de natiestaat. De natievormende politiek dringt door via taal, cultuur, onderricht, kerk, media, etc. in de concrete wereld van elke dag, waarna na verloop van tijd de natiestaat bevolkt gaat worden door groepen voor wie het nationale tot op zekere hoogte het kader zal vormen waarin ze zich situeren, een kader dat ook door anderen aldus gepercipieerd zal worden. Het besef van een nationale identiteit is dus geen fictie, het is ook geen statisch gegeven, maar een maatschappelijk gegeven, dat instabiel en variabel is en naast andere collectieve gevoelens bestaat. Het identificatieproces wordt ook beïnvloed door welbepaalde conjuncturele omstandigheden en is verschillend naar gelang van de sociale groep waartoe men behoort.

Vanuit deze brede invalshoek, vond dit natieonderzoek aansluiting bij andere benaderingen. Zo dringt de kennissociologische aanpak, waarbij herkomst en inhoud van ideeën verklaard worden in nauwe relatie tot de sociale en politieke context er de laatste jaren meer en meer in door. Dat is ook het geval voor het representatieonderzoek dat van de vooronderstelling vertrekt dat elke realiteit gemedieerd wordt door taal en tekst. Begrippen als natie en vaderland worden niet zelden als thema's uitgekozen om deze theorieën te toetsen. In de begripsgeschiedenis zijn het zelfs veel voorkomende onderwerpen.³

Het mentaliteitsonderzoek ten slotte vertoont eveneens interessante aanknopingspunten met het onderzoek naar natiegevoelens. In de studie van collectief mentaal gedrag gaat men ervan uit dat er verschillende soorten collectiviteiten

2. Een interessante analyse van Anthony Smiths gedachtegoed vindt men in: M.S. DARVICH, L'horizon ethnique de la modernité. La sociologie d'Anthony Smith face à la question nationale, in: *Revue Internationale de Politique Comparée*, jg. 7, 2000, nr. 1, pp. 113-228.

3. In Nederland loopt er momenteel een groot opgezet project inzake begripsgeschiedenis. Het begrip 'vaderland' was het eerste dat aan bod kwam. De inleiding bevat een handig overzicht van deze tak van de geschiedenis: N.C.F. VAN SAS (red.), *Vaderland. Een geschiedenis van de vijftiende eeuw tot 1940*, Amsterdam, 1999.

zijn, waarbij er een wisselwerking optreedt tussen de mentale inhouden, de denken gevoelspatronen en het sociaal-economische milieu van de desbetreffende groep. Natiegevoelens kunnen een onderdeel van dit collectief gedrag vormen. Wegens het diffuse karakter van deze denk- en gevoelspatronen en hun meestal lage bewustzijnsgraad is het voor de historicus zeer moeilijk om ze op te sporen, te onderzoeken, af te bakenen en te evalueren. Enkel op basis van grootschalig en representatief bronnenonderzoek kunnen er sommige conclusies getrokken worden.

Zoals reeds gezegd, moet men de productie van de Belgische historici sinds het begin van de jaren 1980 maar doornemen, om te constateren dat de constructie-benadering en de identiteitsproblematiek er sterk in doorwerken. Een omstandig overzicht van dit onderzoek ontbreekt helaas nog. Toch kan nu reeds gesteld worden dat de Belgische natievorming in de 19de eeuw reeds via verschillende invalshoeken van de constructie-benadering werd geanalyseerd en dat ook de Vlaamse en Waalse identiteitsopbouw hoe langer hoe meer vanuit het constructieperspectief bekeken wordt. Het werk van Stengers dat in deze bijdrage centraal staat, sluit met andere woorden aan bij een onderzoeksdomein dat ook in België in volle beweging is. Het loont dus zeker de moeite om het boek ook tegen de achtergrond van de vernieuwde belangstelling voor het natieonderzoek te bekijken.

“Les racines de la Belgique”

In de inleiding van het recente werk van Jean Stengers *Les racines de la Belgique jusqu'à la Révolution de 1830*, dat het eerste deel is van zijn *Histoire du sentiment national en Belgique des origines à 1918*,⁴ verwijst de auteur ernaar dat hij vanaf ongeveer 1948 aan dit thema gewerkt heeft, dat hij er zijn doctoraal proefschrift over maakte, en er een aantal artikels uit distilleerde. Daaronder een uitgebreide studie over de natiegevoelens tijdens de revolutie van 1830⁵ en enkele korte bijdragen die op andere periodes betrekking hebben;⁶ de doctoraalscriptie bleef voor het overige “*largement inédite*”. Ik kan Jean Stengers maar al te goed begrijpen dat hij het frustrerend vond niet met deze resultaten naar buiten te kunnen komen in een periode dat het onderwerp juist weer zo sterk in de belangstelling stond en

4. J. STENGERS, *Les racines de la Belgique jusqu'à la Révolution de 1830*, Bruxelles, 2000.

5. J. STENGERS, Sentiment national, sentiment orangiste et sentiment français à l'aube de notre indépendance, in: *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, jg. XXVIII, 1950, nrs. 3-4, pp. 993-1029 en jg. XXIX, 1951, nr. 1, pp. 61-92.

6. J. STENGERS, Le mythe des dominations étrangères dans l'historiographie belge, in: *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, LIX, 1981, nr. 2, pp. 382-401; J. STENGERS, Le vocabulaire national dans le royaume des Pays-Bas, in: *Colloque historique sur les relations belgo-néerlandaises entre 1815 et 1945*. Acta, Gand, 1982; J. STENGERS, De oorsprong van de naam België, in: *Mededelingen van de Koninklijke Academie van België. Klasse der Letteren*, jg. 56, 1994, nr. 1, pp. 97-114.

er in de pers bovendien heel wat stellingen werden geformuleerd die niet strookten met de resultaten van zijn onderzoek.

Hoe bewerkt men een manuscript dat een halve eeuw geleden tot stand kwam en hoe last men het onderzoek in dat men zelf in latere fasen heeft tot stand gebracht? Bij zo'n operatie staat men voor een moeilijke keuze. Het werk systematisch aansluiting doen vinden bij de nieuwe theoretische uitgangspunten en methodes vergt immers een grondige revisie van het bronnenonderzoek. Het originele opzet bewaren en het werk actualiseren aan de hand van resultaten uit recentere studies, is een minder ingrijpende operatie. Het is voor deze laatste werkwijze dat Jean Stengers heeft gekozen.

Laten we dus vooreerst de uitgangstelling onder de loep nemen. Bij het definiëren van het begrip natie gaat Stengers terug tot de invulling die we bij de 19de eeuwse filosoof Renan vinden. Er is sprake van een natie als er een streven, een gevoel is om als bevolking samen te leven omdat men ervan overtuigd is dat men samen een volk vormt dat verschillend is van andere volkeren. Taal en natie zijn niet onlosmakelijk verbonden: verschillende taalgemeenschappen kunnen samen een natie vormen. Zoals we zoëven zagen, is het een definitie die de laatste jaren in sterke mate aangevuld en genuanceerd werd.

Het werk behandelt een heel lange periode. Het vangt aan in de Middeleeuwen en stopt in 1830. Jean Stengers kan een dergelijk lange termijnperspectief aan, want hij maakt deel uit van een generatie contemporanisten die even goed thuis is in de Middeleeuwen als in de latere periodes. Dat blijkt ten overvloede uit de geraadpleegde literatuur en het bronnenonderzoek. Specialisten in de hedendaagse periode kunnen niet anders dan versteld staan van de enorme eruditie die Stengers tentoonspreidt. De auteurs uit de late 19de eeuw en de eerste helft van de 20ste eeuw werken in zijn onderzoek op een prominente wijze door. De actualisering zorgde er voor dat ook de recente literatuur verwerkt werd. Voor elke periode, zowel voor de Middeleeuwen, de Moderne Tijden als de eerste decennia van de 19de eeuw, werd een ruim gamma van bronnen opgespoord en onderzocht. Uitgaven van ambtelijke stukken, kronijken, memoires, uitgegeven briefwisseling, brochures, pamfletten, gedichten, liederen, kranten: al deze bronnensorten passeren de revue. Ze worden alle zorgvuldig volgens regels van de historische kritiek benaderd.

Welke hoofdlijnen zijn er nu uit Stengers' betoog te halen? De auteur vangt aan met wat hij de eerste fase noemt in de vorming van de natiestaten tijdens het *Ancien Regime*, aan de basis waarvan allianties tussen dynastieën en oorlogen liggen. Tal van 'provinciale naties' maken overigens deel uit van deze staatsverbanden, waarin de taal geen enkele rol speelt. Wel is er nood aan religieuze eenheid. In de 19de eeuw wordt de tweede fase ingeluid: de religieuze intolerantie neemt af maar de taal, die men laat samenvallen met 'ras' gaat nu aan de grondslag van de natie liggen. Na deze algemeen oriënterende hoofdstukken, komen onze

gewesten in de volgende zeven hoofdstukken aan bod. Voor de regeerperiode van Filips de Goede was er geen eenheidsgevoel. Wel ontstonden er in de verschillende vorstendommen aparte identiteitsgevoelens. De Bourgondische staat was weliswaar het resultaat van louter politieke evoluties maar naarmate de Zeventien Provinciën gestalte kregen, groeide er ontegensprekelijk en over de taalgrenzen heen een gemeenschappelijk eenheidsgevoel. Dat eenheidsgevoel bleef nog enige tijd doorwerken maar na de Scheiding van 1585 gingen twee afzonderlijke natiegevoelens zich ontwikkelen, niet enkel wegens de politieke dualiteit die ontstaan was maar ook wegens de religieuze dualiteit tussen het katholieke Zuiden en het protestante Noorden. De Brabantse Revolutie op het einde van de 18de eeuw is voor Stengers duidelijk een nationale, patriottische revolutie, tot stand gebracht door de Belgen. De provinciale particularismen bleven weliswaar bestaan, maar ze werden overvleugeld door het nationale gevoel. Van taaltegenstellingen was er nog steeds geen sprake. Tijdens de Franse periode en het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden werden de Belgen vervolgens rijp voor de nationale vrijheidsstrijd. 1830 is dan ook een nationale liberale revolutie waarbij het patriottische sentiment domineert. Sociale en Vlaams-Waalse tegenstellingen zijn afwezig. Stengers zet zich dan ook af tegen auteurs die stellen dat het België van 1830 een hybride of artificiële constructie zou zijn.

Welke bijdragen leveren Stengers' analyses nu tot de benaderingswijzen die in de recente literatuur aan bod komen? Laat ons vooropzetten dat uit het bovenstaande overzicht overduidelijk blijkt dat Stengers in geen enkel opzicht aansluit bij het louter etnische verklaringsmodel. De nationale identiteit is voor hem zeker geen fictie maar nog minder is het een statisch gegeven. Dat het identificatieproces beïnvloed wordt door politieke omstandigheden en dus een evolutief proces is, toont hij immers systematisch en overtuigend aan.

De *linguistic turn*, die onder meer de Londense school van Skinner in het historische onderzoek heeft geïntroduceerd, vindt in deze studie eveneens enkele aanknopingspunten. De concrete sociaal-politieke context van de teksten die Stengers overvloedig gebruikt, wordt weliswaar niet dikwijls in de schijnwerper geplaatst en welke achterliggende motieven de opstellers hebben bewogen tot het formuleren van precies die natievormende teksten blijft voor de lezer in vele gevallen onbekend, maar dat neemt niet weg dat de gevonden uitspraken telkens zorgvuldig gerelateerd worden aan het natiebegrip en dat er veel aandacht gaat naar de precieze inhoud van de gebruikte begrippen in de betrokken periode. Daardoor is deze studie een belangrijke aanzet voor de begripsgeschiedenis geworden. In vorige (korte) studies had Jean Stengers al op het belang van dergelijke semantische analyses gewezen, maar nu krijgen we voor een heel lange periode een overzicht van de oorsprong en van de wijzigingen die de inhoud van begrippen als Vlamingen, Belgen, Walen, Nederlanders, etc. in de loop der eeuwen ondergingen. Deze analyses behoeden de lezers voor verschillende vormen

van anachronismen. In sommige gevallen gaat Stengers ook verder dan de semantische benadering en poogt hij naar het waarom van de veranderingen in het gebruik van de begrippen te peilen.

Voor de studie van de rol van de natievormende elites bevat dit werk eveneens een aantal belangrijke aanzetten. Een doorgedreven zoektocht naar deze natievormers heeft de auteur wel niet ondernomen, maar zoals we al zagen, wijdt hij wel een belangrijk hoofdstuk aan de rol die de vorming van de moderne staten in het ontstaan van de natiegevoelens heeft gespeeld en in een ander hoofdstuk heeft hij het uitvoerig over de plaats die in de 19de eeuw werd toegekend aan de rol van de taal in het vormingsproces van de natiestaat. Als men het werk aandachtig leest, dan kan men uit de geciteerde bronnen bovendien interessante gegevens puren die de constructietheorie kracht bijzetten. De overgrote meerderheid van het bronnenmateriaal stamt immers uit de kringen van staatshoofden, figuren uit hun entourage, diplomaten, politici, politieke publicisten, journalisten en andere politiek geëngageerde intellectuelen zodat het meestal de representatie van de natievormers is waarmee we worden geconfronteerd.

Minder duidelijk is het of uit het bronnenmateriaal ook conclusies kunnen worden getrokken over de mentaliteit van veel grotere groepen in de samenleving. Op een aantal plaatsen verwijst Stengers naar bronnen die het collectief mentaal gedrag kunnen blootleggen. Zo heeft hij het over de 10.000 vlugschriften die tijdens de Brabantse Revolutie werden uitgegeven en over een paar verzamelingen van strijd- en patriottische liederen uit de Franse periode en de Belgische revolutietijd. Hij interpreteert een aantal van deze geschriften in het licht van het natiegevoel. Het is echter jammer dat de lezer geen duidelijke informatie krijgt over de methode die gebruikt werd om deze massa geschriften te analyseren. Het staat echter vast dat een grondig en methodologisch verantwoord onderzoek van dergelijke bronnen inderdaad een licht kan werpen op de sentimenten die in een bepaalde, vrij grote collectiviteit leefden. Omdat Jean Stengers zich niet wil opsluiten in deelconclusies die slechts op een beperkte groep slaan, maar verkiest vanuit de bronnen te extrapoleren naar grotere collectiviteiten, kan men over "*le sentiment national*" mijn inziens nog altijd weinig definitiefs zeggen. Daarvoor ontbreekt ten enenmale het doorslaggevende bronnenonderzoek en blijven te veel groepen buiten de schijnwerpers. In de inleiding dekt hij zich wel in tegen deze kritiek, maar ze blijft er niet minder pertinent om.

De historiografische context

Maar doe ik deze studie geen onrecht aan door haar enkel te confronteren met de recente benaderingen van het natieonderzoek? Want kan men Stengers' werk ook niet op een vruchtbare wijze duiden als men het mede in het licht van de historio-

grafie van de ontstaansperiode bekijkt? Het is die oefening die ik hier tevens wil doen en die ons tot een aantal heel interessante bevindingen voert.

Het Belgische nationalisme-thema stond in de naoorlogse historiografie volop in de belangstelling en verdeelde de historici zelfs in een aantal elkaar bestrijdende groepen. De mediëvisten, die toen de meerderheid vormden, telden verschillende specialisten van de Bourgondische periode in hun rangen en vooral bij hen leefde de problematiek. De visie van Pirenne domineerde het historische denken van de jaren dertig en werkte in de jaren veertig nog krachtig door.⁷ Sterk geschematiseerd kwam zijn stelling erop neer dat op het einde van de Middeleeuwen, op basis van een gemeenschappelijke beschaving en met wortels in de sociaal-economische evolutie, er in onze gewesten een natiegevoel was gegroeid. De Bourgondische unificatie verstevigde dit gevoel. In Pirennes visie bestond de nationale eenheid dus lang voor er sprake was van een staatkundige eenheid. Rond de viering van de honderdste verjaring van België stonden Pirenne en zijn *“âme belge”* nog op een hoog voetstuk. Na zijn dood begonnen de tegenstanders zich echter te laten horen.

In het verlengde van de Vlaamse emancipatiestrijd werkten een aantal Vlaamse historici in de jaren 1930 hard aan de constructie van een ‘officiële’ Vlaamse geschiedenis. Ze zetten zich af tegen het unitaristische discours en gingen op zoek naar de collectiviteitsgevoelens in de 16de eeuw, al dan niet in nauwe samenhang met de Groot-Nederlandse gedachte die via Geyl in bepaalde Vlaamse kringen populair was. Geyl spande zich overigens hard in om Pirenne te bestrijden. Van der Essen die in Leuven een bijzonder sterke positie innam, was sommige onderdelen van de Groot-Nederlandse gedachte evenmin ongenegen. Verschillende publicaties hoorden thuis in deze historische activiteiten.⁸

Aan Waalse kant zette zich men rond diezelfde periode eveneens af tegen Pirenne.⁹ Historici als Halkin en Harsin vonden dat Pirenne zich in zijn analyses te veel had laten inspireren door wat er zich in Vlaanderen en Brabant had afgespeeld en hij onvoldoende rekening had gehouden met de geschiedenis van de Waalse regio's. Reeds vóór 1940 publiceerde Halkin al een geschiedenis van Wallonië. De rol van de Bourgondische hertogen zwakten deze Luikenaars

7. Zie onder meer H. HASQUIN, *Historiographie et Politique. Essai sur l'histoire de Belgique et la Wallonie*, Charleroi, 1981, pp. 52-69.

8. J. TOLLEBEEK, *De ijkmeesters. Opstellen over de geschiedschrijving in Nederland en België*, Amsterdam, 1994, p. 73 e.v.; M. BEYEN, “Een werk waarop iedere Vlaming fier kan zijn.” *Het boek Honderd Grootte Vlamingen (1941) als praal façade van het Vlaams-nationale geschiedenisopbouwwerk*, in: J. TOLLEBEEK, G. VERBEECK, T. VERSCHAFFEL (red.), *De lectuur van het verleden. Opstellen over de geschiedenis van de geschiedschrijving aangeboden aan Reginald De Schryver*, Leuven, 1998, pp. 435-439.

9. Cf. H. HASQUIN, *Historiographie [...]*, pp. 102-107; P. RAXHON, *La Révolution liégeoise de 1789 vue par les historiens belges*, Bruxelles, 1989, p. 162 e.v.

eveneens af. Zij niet alleen overigens. Ook de Brusselse hoogleraar Bonenfant had in 1943 een werk gepubliceerd waarin hij zich afzette tegen de mythe dat Filips de Goede als de stichter van België kon worden aangewezen.¹⁰

Na de Tweede Wereldoorlog werd het debat voortgezet. Dat Pirennes *Histoire de Belgique* in 1949 opnieuw werd uitgegeven, geïllustreerd ditmaal,¹¹ paste in de unitaristische geest die toen in heel wat politieke kringen leefde, maar nam niet weg dat de historici verdergingen met de ontluistering van Pirennes natie-visie. Aan Waalse kant was er zelfs van een radicalisering sprake. De Waalse beweging kende na de oorlog immers een dynamisch reveil. Waalse culturele en politieke organisaties evenals de Waalse Congressen speelden daarbij een belangrijke rol en steunden de Waalse en vooral Luikse historici in hun streven om in de Belgische geschiedenis meer aandacht op te eisen voor het prinsbisdom Luik en de andere Waalse provincies. Sommigen onder hen ontwaarden in de nationale geschiedenis ook een te sterke anti-Franse geest en daarin moest eveneens verandering komen. Harsin profileerde zich onder meer als een overtuigde francofiële wallingant. Maar ook andere Waalse historici waren op zoek naar een Waals samenhorighheidsgevoel in de historische evolutie. Van een Belgisch nationaal gevoel was er voor hen slechts sprake tegen het einde van de 19de eeuw, nadat de Belgische natievorming haar werk had kunnen doen. De druk die van de (culturele) Waalse beweging uitging had tot gevolg dat de Commissie, op initiatief van Pierre Harmel en belast met het overleg tussen de taalgemeenschappen, ook het nationalisme in de Belgische geschiedenis onder de loep moest nemen.¹²

Aan Vlaamse zijde zagen de zaken er vanzelfsprekend anders uit. De Groot-Nederlandse gedachte en de plaats van Bourgondië daarin, waren door de collaboratie in diskrediet geraakt. Extreem-rechts en bepaalde groepen van het collaborerende Vlaams-nationalisme hadden deze concepten immers zwaar misbruikt. De samenwerking tussen een aantal Vlaamse en Nederlandse historici, die al voor 1940 was gegroeid, werd in de naoorlogse periode geenszins afgeremd. Met het Benelux-concept op de achtergrond, startten ze met een groots opgezet weten-

10. G. DESPY, Paul Bonenfant, in: *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, jg. XLIII, 1965, nr. 4, pp. 1547-1557.

11. F. QUICKE, L'Histoire illustrée de la Belgique, in: *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, jg. XXVII, 1949, nrs. 3-4, pp. 1122-1123.

12. Centre de Recherches pour la solution nationale des problèmes sociaux, politiques, wallonnes et flamandes. Section culturelle. De historici die zich tijdens de commissievergaderingen het actiefst betoonden waren Dhondt, Rousseau, Lejeune, Arnould, Van Kalken, Van Werveke, Genicot en Harsin. De commissie kwam samen op 15 juni 1951 (document 154), 28 juni (161), 29 juni (164), 12 juli (167), 17 juli (167), 5 november (174), 8 november (180-182), 22 november (182 bis). De verslagen zijn te raadplegen in het Algemeen Rijksarchief (ARA), Archief A. Puttemans, 72 en in het Archief RUG, Schenking J. Dhondt, 7J9. De standpunten van de Waalse historici komen in deze verslagen uitvoerig en duidelijk aan bod.

schappelijk project: de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*. In 1949 verscheen het eerste deel in de reeks. Naast Vlaamse historici stapten ook een aantal Franstaligen mee in het project. De Luikenaar Harsin werkte het echter tegen en ook Bonenfant weigerde zijn medewerking.¹³

Een grotere consensus bestond er onder de toenmalige geschiedkundigen over het finalisme in de geschiedenis. Na heel wat debatten die de werkgroep van de Commissie Harmel in 1951 voerde, en waaraan de vertegenwoordigers van de verschillende stromingen in de geschiedschrijving deelnamen, kwam men tot een gemeenschappelijke compromistekst. Men beklemtoonde daarin het belang van de nationale geschiedenis maar stelde uitdrukkelijk dat ze geenszins een finalistische geschiedschrijving mocht zijn. Historici mochten zich niet laten verleiden de voorbije realiteit te interpreteren als de voorgeschiedenis van de bestaande realiteit. “*Bij gebrek aan voldoende opzoeken is het niet duidelijk of er een supra-nationaal gemeenschapsbewustzijn zich van de tijd van de Bourgondiërs aftot aan het einde van het Ancien Regime ononderbroken en rechtlijnig heeft ontwikkeld*”, was hun besluit. Dat er bij Pirennes visie minstens vraagtekens moesten geplaatst worden, daarover waren Vlamingen en Walen, jongere en oudere historici het eens geworden. De contemporanist Van Kalken stond alleen in zijn belgicisme, een houding die door de mediëvisten werd afgedaan als een gevolg van het gebrek aan kennis van het middeleeuwse verleden bij hun Brusselse collega.¹⁴

De rol van Jean Stengers in het debat

Waar stond Jean Stengers nu in heel dit debat? Veel invloed had hij toen natuurlijk nog niet. Hij stond nauwelijks aan het begin van zijn universitaire carrière. Tijdens de oorlog had hij geschiedenisstudies aan de ULB aangevangen, maar toen de Brusselse universiteit haar deuren sloot, ging hij in Luik verder studeren. Na de oorlog begon hij onder leiding van Bonenfant aan het doctoraat over het Belgische natiegevoel. Stengers werd dus de historicus die de onduidelijkheid in het onderzoek zou wegwerken. We zagen al dat hij in 1950 de eerste resultaten van dit onderzoek publiceerde.

Als jonge vernieuwer sloot hij zich bij de anti-finalisten aan en ging hij de stellingen van Pirenne te lijf. Daar was in die jaren heel wat moed voor nodig, schrijft hij ook nu nog in zijn boek. Het verklaart waarom talrijke bladzijden van de huidige versie gewijd zijn aan de weerlegging van Pirennes stellingen en aan analyses waarin hij aantoonde dat op het einde van de Middeleeuwen de regionale sentimenten zwaar doorwogen. Vaderlandse gevoelens ontstonden pas na de

13. J. TOLLEBEEK, *De ijkmeesters [...]*, pp. 77-81.

14. De consensusstekst kwam tot stand op 22 november 1951 (document 182 bis).

scheiding van de Nederlanden en ontwikkelden zich verder in de 17de en 18de eeuw. Vijf boeiende hoofdstukken van het boek gaan dan ook over deze problematiek.

Stengers wil ook afrekenen met de Groot-Nederlandse en Vlaamse stellingen. Ook dat vroeg moet, stelt hij, want Van der Essen was toen nog steeds een gezagvol historicus en de Vlaamse historici uit de Gentse school waren ook na de dood van Pirenne toonaangevend gebleven, voegen we eraan toe. Stengers zette zich echter onomwonden af tegen het AGN-project dat in België vooral vanuit Gent werd geleid. In een recensie voor het *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis* wees hij op het artificiële en anachronistische karakter van de onderneming.¹⁵ In de huidige uitgave is deze kritiek gemilderd, maar ze blijft onderliggend toch aanwezig, evenals het scepticisme ten opzichte van elke poging om een geschiedenis van Vlaanderen in een lang termijn perspectief tot stand te brengen. De Vlaamsgezinde onderzoekers die in het verleden op zoek gaan naar de wortels van een Vlaams collectief gevoel of naar antecedenten van de taalstrijd, stelt hij dus in het ongelijk. Zijn bronnen tonen aan dat de taal tijdens het Ancien Regime geen splijtzwam was. Verlooy is een alleenstaand geval en met zijn actie was geen groepssolidariteit gemoeid. De discussie met Elias' bevindingen wordt niet gevoerd, ook niet in de hedendaagse versie. Nochtans zou het interessant geweest zijn Stengers' visie op de analyse van Elias te kennen. Die stelt immers dat de natie bij Verlooy wel gebaseerd was op afstamming en taalsamenhorigheid en dus samenviel met de inwoners van de Nederlandssprekende gebieden.¹⁶ Wie in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden de verderzetting van Groot-Nederlandse gevoelens wil ontwaren, wordt door Stengers eveneens ontgoocheld. Het 'Hollands' regime was het regime dat in tegenstelling tot de vorige bezettingen pas echt als onderdrukkend werd ervaren. Dat er – weliswaar beperkte – kringen bezig waren met de taal, met haar standaardisering en haar culturele uitingen en dat die kringen zich door het regime gesteund voelden, blijft onvermeld. Deze literatoren en filologen zullen enkele jaren later nochtans de grondleggers van de Vlaamse beweging worden.

De Waalse historici die het ontwikkelde Belgische natiesentiment pas tegen het einde van de 19de eeuw situeren, krijgen in Stengers' werk al evenmin enige steun. Niet dat hij met Harsin, Halkin of Lejeune in discussie gaat. Maar door op zoek te gaan naar de Belgische natiegevoelens in periodes die heel wat ouder zijn dan de post-revolutionaire periode van 1830 wijst hij hen duidelijk terecht. Zijn bronnen brengen wel pro-Franse gevoelens aan de oppervlakte, waardoor hij hen

15. Société pour le Progrès des Études Philologiques et Historiques. – Séance du 6 mai 1951, in: *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, jg. XXIX, 1950, nr. 1, pp. 311-323 (pp. 314-321).

16. H.J. ELIAS, *Geschiedenis van de Vlaamse Gedachte. Eerste Deel. De grondslagen van de nieuwe tijd, 1780-1830*, Antwerpen, 1970, p. 137.

kan bijtreden in hun vraag naar de wegwerking van de anti-Franse visies in de nationale geschiedenis.

Beide strekkingen, de Vlaamse zowel als de Waalse, die het Belgische gevoel een zo recent mogelijke oorsprong willen geven, krijgen het bijzonder hard te verduren in het hoofdstuk over de Belgische Revolutie. Uit voornamelijk bronnen van de pro-Belgische natievormende elite haalt Stengers talrijke citaten die het patriotisme op de voorgrond plaatsen. Het natiegevoel en de strijd voor een bevrijd en vrij vaderland is de hoofddrijfveer van de oppositie, het verzet en de opstand. “*Les Belges savent désormais que la lutte est sainte*”,¹⁷ heet het onder meer. Sociaal-economische motieven worden wel in de focus geplaatst als het om de voorstanders van de hereniging met Frankrijk en om de orangisten gaat, maar ze ontbreken goeddeels als de belgicisten in het geding zijn. Bij hen overheersen de natiegevoelens. Zijn er ondertussen echter al niet voldoende onderzoeken naar talrijke revolutiegezinden gevoerd, waaruit blijkt dat de intellectuele middenklassers vooral politieke ambities koesterden, een grotere rol in het bestel wilden spelen, carrières beoogden en daartoe macht wilden veroveren? En dat de crisissituatie mede aan de basis lag van revoltes kwam eveneens reeds aan bod in goed onderbouwd onderzoek. Het organisatievermogen, dat in elke vorm van collectieve actie van wezenlijk belang is, wordt wel in rekening gebracht als het over de orangistische leiders gaat – zij doen inspanningen om de massa op hun hand te krijgen – maar met betrekking tot het Belgische kamp worden dergelijke activiteiten niet aangegeven. In de bronnen, en ondertussen ook in de historische literatuur, zijn er talrijke gegevens te vinden over de wijze waarop de revolutiegezinden oppositiekernen uitbouwden, overheidsinstellingen noyauteerden, verzetsacties voorbereidden, zich van een volkse achterban voorzagen, sociaal oproer kanaliseerden, het legale gezag onttroonden, de financiële kanten van de opstand verzorgden, de machtsovername in een snel tempo en met de nodige vastberadenheid en kracht voltrokken, de topfuncties in het ambtenarenapparaat in bezit namen, het verworven gezag deskundig veilig stelden en dat alles in een tijdspanne van enkele dagen.¹⁸ Daarmee wordt in deze werken weliswaar geen uitsluitel gegeven over de aan- of afwezigheid van een natiegevoel, maar er wordt wel op gewezen dat een revolutie een heel complex gebeuren is en er meer voor nodig is dan enkel maar de aanwezigheid van een natiegevoel. Systematisch en grootschalig onderzoek

17. J. STENGERS, *Les racines de La Belgique [...]*, p. 188. “*En 1830, dans toute l'étendue de la Belgique, les Belges sauront, pour la cause de la patrie, prendre des initiatives hardies, se dépenser avec feu, marcher au combat*”; is een ander voorbeeld (p. 186).

18. In E. WITTE, *De Belgische revolutie van 1830-1831 als casus*, in: M. ELCHARDUS (red.), *Wantrouwen en onbehagen. Over de vertrouwens- en legitimiteitscrisis*, Brussel, 1998, pp. 13-36, stelde ik een synthese op van de belangrijkste resultaten van dit soort onderzoek naar de Belgische revolutie van 1830.

naar de groepen die de Belgische constructie niet leefbaar vonden of er onverschillig tegenover stonden, zou het beeld evenzeer kunnen nuanceren.

Kortom, ook na de publicatie van het werk van Jean Stengers is het debat over de juiste impact van het Belgische patriottische sentiment in het *Ancien Regime*, tijdens de periode van de eeuwwende en ten tijde van het Verenigd Koninkrijk en van de Belgische Revolutie nog lang niet afgesloten. Het is echter de grote verdienste van Stengers' boek dat het de belangstelling voor het onderwerp inzake de periode voor 1830 vernieuwt en een stimulans geeft om het thema alsnog verder uit te diepen, want naast de waarde die *Les racines de la Belgique* vanuit historio-grafisch oogpunt heeft, levert het boek daartoe een massa materiaal, tal van boeiende analyses, belangwekkende aanknopingspunten en vooral veel interessante interpretaties en visies zoals we dat van de auteur gewoon zijn.

PROF. DR. ELS WITTE
PLEINLAAN 2, B-1050 BRUSSEL